

POMLAD JAVNOSTI

SLAVKO
SPLICHAL

I think, in fact, that there is a definite need to counter those imperatives that are still reproduced according to the capitalist mode of accumulation and come from a highly bureaucratized capitalist nation, to cope with and to reverse them, at least to modify these imperatives. This should grow from what I would like to call autonomous publics of an Öffentlichkeit type...
Jürgen Habermas 1992a, 469.

Slavko Splichal
je profesor
komunikologije
na Fakulteti za
družbene vede
Univerze
v Ljubljani.
Kardeljeva pl. 5.
61000 Ljubljana

The study of political theory becomes a risky intellectual exercise which can provoke, even in times of widespread ideological disenchantment, reactions of distrust and irritation, not only within the intellectual establishment
Danilo Zolo 1992, 177.

Pojem javnost sodi med tiste ključne pojme v družboslovnih vedah, ki jih zaznamuje odsotnost jasne, neprotislovne, nedvoumne in razvidne definicije, s čimer bi bila sicer lahko najbolj prepričljivo izkazana teoretična smiselnost pojma. Enaka je usoda pojma javno mnenje, ki je javnosti zlasti v 20. stoletju priskrbel največ popularnosti – ne le v vsakdanjem in političnem žargonu, ampak tudi v strokovni literaturi na različnih področjih in v raziskovalni praksi z uveljavitvijo anketnih raziskav v obdobju med obema svetovnjima vojnoma v ZDA. V slovenščini je pomenska zadrega s pojmom javnost še večja, saj "javnost" pomeni vse tisto, kar na primer v angleščini zaznamujejo izrazi "the/a public", "publicness", "publicity" in "the public sphere".

Zgodovinska in disciplinarna pomenska variabilnost pojmov javnost in javno mnenje, ki meji na veljavnostno problematičnost, je tesno povezana z njuno občo uporabo, ki jo niti paradigmatična izključnost teorij ne omejuje. Medtem ko mnogi avtorji, kot na primer Davison (1968) v *International Encyclopedia of Social Sciences*, le ugotavljajo, da ni obče sprejete definicije javnega mnenja, je Childsu (1962) celo uspelo nabrati nad petdeset različnih definicij ali vsaj razumevanj tega pojma. Vsak poskus sistematične razvrstitve ali vsaj predstavitve pomenske raznovrstnosti pojmov javnost in javno mnenje, in to še ob strogi prostorski omejitvi, je zato močno tvegano podjetje. Tu se ga lotevamo z enim samim, a dovolj tehtnim razlogom: že zgolj z razgrinjanjem pomenskih razsežnosti javnosti čeprav brez njihove zgodovinske in

socialne določenosti, ki ju sicer najbolj izčrpno obravnava Habermas v *Strukturnih spremembah javnosti* (1989) in ju vnovič osvetljuje v novem predgovoru, ki je objavljen v tej številki *Javnosti*, in tudi Vreg (1980) – lahko predstavimo tudi večplastnost in kompleksnost publicističnega projekta *Javnosti*, ki ga začenja pričujoča prva številka letnika 1994.

Od razkroja in zavračanja javnosti...

Da gre v množici razumevanj in poskusov definicij javnosti pogosto (tudi) za interesno (politično) motiviranost, zdravorazumsko kratkovidnost ali teoretsko ekskluzivnost, nas niti ne more presenečati, tako kot – prav zategadelj – tudi ne, da v preteklosti in vse do današnjih dni niso bili redki predlogi, ki so "resnim" raziskovalcem odsvetovali rabo pojmov s tako "nestandardiziranim" pomenom – od predloga ameriških politologov na začetku dvajsetih let tega stoletja, ko se je začelo uveljavljati "strogo znanstveno", namreč empirično mnenjsko raziskovanje, naj bi v raziskovanju ne uporabljali pojma javno mnenje, do na primer Luhmannovega nekoliko sarkastičnega dokazovanja pol stoletja kasneje, da je klasični pojem javnosti "preveč nedoločen, za analitične in kritične namene neprimerna kategorija" in nič več kot "agrarnozgodovinski pojem", ki vrhu vsega niti nima praktične eksistence oziroma praktičnega objekta, na katerega bi se nanašal (Luhmann 1971, 339–401). Bourdieu je v naslov svojega odmevnega članka leta 1972 odločno zapisal "L'opinion publique n'existe pas" (Bourdieu 1980), podobno kot že nekdanj Bentley ali Lippmann (Price 1992, 18).

Nobena sodobna razprava o javnosti, vključno z njeno radikalno kritiko, ne more mimo Habermasovega intelektualnega projekta javnosti, ki ga začenja s svojim habilitacijskim delom izpred štiridesetih let – z znamenitimi *Strukturnimi spremembami javnosti*, in tej bogati dediščini, ki vedno znova sproža plodne polemike, se tudi *Javnost* ne bo odrekla. Habermas v *Strukturnih spremembah* sprva poudarja, da javno implicira nekaj več od "občega dostopa", toda kasneje že sam ugotavlja, da meščanska javnost stoji in pade s principom obče dostopnosti, medtem ko veljavnost pojma javno mnenje tako kot liberalnega modela javnosti omejuje le na zgodovinsko specifičen pomen v Angliji konec 17. stoletja in v Franciji v 18. stoletju (Habermas 1989). Tudi v kasnejših obravnava se kljub modifikacijam Habermasov kritičen pogled na "usodo" javnosti v razviti kapitalistični družbi ni radikalno spremenil. V sodobnosti, če interpretiramo Habermasa, ima pojem javnost na normativni ravni lahko le še vlogo nekakšnega primerjalnega standarda ali "radikalne demokratične vizije", medtem ko Thompson v kritiki Habermasa niti za to ne vidi več ne možnosti ne smisla – na primer, da bi "idejo javnosti uporabljali kot model za premišljevanje o političnih in medijskih institucijah v sodobnih družbah" (Thompson 1990, 119).

Sta potemtakem javnost in javno mnenje le ostanek preteklosti ali sploh le del zgodovine, nekaj, o čemer danes ni (več) vredno izgubljati besed? Bo torej *Javnost* lahko le molčala o tistem, česar (več) ni? Ali govorila o tistem, kar biva samo v domeni zdravorazumske govornice? Komu je potemtakem sploh lahko namenjena?

...h kritiki razkroja javnosti

Ne bomo se vdali vabljeni dokončnosti ugotovitve, da je pojem javnost, ki ga je uveljavila politična filozofija v 18. stoletju in ki je skupaj z javnim mnenjem postal središčnega pomena za mnoge družboslovne discipline, z uveljavitvijo modernih parlamentarnih demokracij ter z naraščajočo kompleksnostjo sodobnih družb izgubil teoretično smiselno in empirični pomen in je torej mogoče javnost in javno mnenje obravnavati le še kot neke vrste paradoks sodobnega sveta. Iz vsaj dveh razlogov bomo poskušali ubrati drugo pot in uveljavljati drugačno razumevanje.

Prvi je ta, da se je sicer pojem javnost v strogem pomenu (kolikor v **strogem pomenu** sploh smemo govoriti) sicer res uveljavil šele v moderni dobi na pragu parlamentarne demokracije, kar kajpak navaja na sklep o njegovi polni veljavnosti le znotraj omejenega (preteklega) časovnega obzorja, toda to ne pomeni, da njegove korenine in s tem temeljne pomenske razsežnosti ne segajo mnogo dlje v zgodovino. To naj bi pomenilo, da pojem v sebi skriva bolj univerzalno veljavnost, kot mu jo daje zgodnja meščanska družba oz. kot jo – kot na primer poudarja Negt (1980, 71), neupravičeno – omejuje Habermas: "Dvomim, kako daleč nazaj v šestnajsto in sedemnajsto stoletje lahko potiskamo idejo javnosti, ne da bi na nek način spremenili strogi pojem javnost do take mere, da bi postal nekaj drugega" (Habermas 1992a, 465). Kot nasprotno opozarja Beaud (1993), so antropologi že v primitivnih skupnostih odkrivali mehanizme kolektivne interakcije, ki sprožajo procese diferenciacije, v katerih bi lahko celo prepoznali "individualistično definicijo javnega mnenja, v kateri bi liberalizem rad videl temelje sodobnih demokratičnih družb" (Beaud 1993, 125). Za mestne države v antični Grčiji ve povedati vsak zgodovinski priročnik, da so v njih vsi državljani neposredno sodelovali v ustvarjanju skupnega življenja ter v državnih (političnih, javnih) zadevah prav v pomenu specifičnega "področja družbenega življenja, v katerem se lahko razvije neke vrste javno mnenje" in ki je "načelno dostopno vsem državljanom", kar je po Habermasu (1989, 293) najbolj splošno razumevanje javnosti, čeprav grški model javnosti gotovo ni vključeval nasprotja med državo in civilno družbo. Argumentacija, kot jo uveljavlja Beaud, že pridobiva na veljavnosti, če javnosti ne obravnavamo kot eno samo, homogeno (meščansko) javnost, ampak kot diferencirano javno sfero, ki je zlasti s politizacijo postala celo hierarhično urejena, na primer z vzpostavljanjem razlike med središčem in periferijo oz. z izključevanjem perifernih ali marginalnih družbenih skupin – žensk, delavcev, kmetov, ali celo kot javno sfero, v kateri hkrati obstajajo konkurenčne javnosti – npr. ideja o opoziciji meščanske in proletarske javnosti, ki jo najdemo pri Negtu (1980, 75), ali Jakubowiczeva ideja o uradni, alternativni in opozicijski javnosti (Jakubowicz v tisku).

Drugič, teoretična in empirična smiselnost pojma javnost in njegovih izpeljank nista le vprašanje interpretiranja preteklosti, ampak v enaki meri zadevata tudi sedanjost in prihodnost. Nastanek liberalnega modela javnosti je povezan z uveljavljanjem prve generacije temeljnih človekovih pravic in svoboščin – njegovih političnih in civilnih pravic, ki zadevajo sfero javnosti (svoboda mišljenja in govora, združevanja, tiska) in zasebno sfero (osebna svoboda, nedotakljivost stanovanja, tajnost pisem). V prvi polovici 20. stoletja, ki velja za obdobje kodificiranja druge generacije temeljnih – ekonomskih in socialnih – pravic, je bil liberalni model javnosti že v zatonu. Konec 20. stoletja, ki ga zaznamuje nastajanje tretje generacije človekovih temeljnih pravic – informacijskih in komunikacijskih pravic, ki so neposredno povezane prav z vprašanji javnega dostopa do informacij in pravice javnega komuniciranja, hkrati pa z rekonceptualizacijo zasebne sfere in pravice do zasebnosti, pa naj bi pomenil konec javnosti? Temu paradoksu vsekakor velja namenjati sistematično pozornost, ne pa ga preprosto odriniti v zgodovinsko staro šaro; to velja tako nasploh kot posebej za Slovenijo (gl. Vreg 1980). Pri tem javnosti predvsem ne smemo zvesti na eno samo pojmovno razsežnost ali eno samo ravnino razumevanja. Kljub vztrajanju na večplastnem razumevanju pa se nam vendarle najbrž ne bo uspelo izogniti vsaj eni vrsti redukcionizma, namreč etnocentrizmu, ki je sicer značilen za velik del družboslovne misli.

Novodobna pojma javnost in javno mnenje sta brez dvoma pretežno proizvod razsvetljenstva, toda ideja javnosti/javnega je bila uveljavljena vsaj že v politični filozofiji antične Grčije in nato Rima, v tesni povezavi z idejo demokracije. Periklejev

govor, kot ga je zapisal Tukidid v *Zgodovini peloponeške vojne* v 5. stoletju pr.n.š., velja za prvi traktat o oblikovanju javnega mnenja v razpravi enakopravnih posameznikov, katerih položaja ne določa pripadnost določenemu sloju, ampak njihove sposobnosti, in celo za neke vrste prvi izkaz o "mnenjskem raziskovanju", ki naj bi pokazalo, ali je večina za ali proti vojni Peloponeza z Atenami. V poltretjem tisočletju, predvsem pa od razsvetljenstva naprej in posebej v sodobnosti, so se v razpravah o javnosti uveljavile tri temeljne pomenske razsežnosti tega pojma javnost. Javnost je obravnavana kot:

1. specifična **socialna kategorija**, ki se pojavlja kot družbeni akter, subjekt, torej zlasti v odnosu do kakega dogajanja;
2. specifičen **značaj** kake dejavnosti ali prostora (značilnost ali stanje javnega);
3. določeno **področje** (javna sfera, domena) družbenega življenja, ki s svojo kompleksnostjo presega javnost v pomenu kategorije (akterja) ali značaja dejavnosti.
4. Končno pa bi lahko tudi razprave o **javnem mnenju**, ki na nek način povezuje zgornje tri pomenske razsežnosti in jim dodaja četrto, mnenjsko, šteli za posebno, četrto temeljno razsežnost v obravnavah javnosti, ne nazadnje tudi zato, ker so prav spori o javnem mnenju največ prispevali k "popularnosti" pojma javnost.

Katero(e) od naštetih razsežnosti zadevajo kritike teoretične smiselnosti in empiričnega pomena **javnosti**? Številna protislovja, ki se porajajo s spreminjanjem vsebine in obsega pojma javnost, vodijo do trdne "dialektične enotnosti" – enotnosti kritike, ki so ji podvržene vse našete temeljne pomenske razsežnosti. Ker so to hkrati razsežnosti, ki določajo publicistični projekt *Javnosti*, bomo vsaki od njih v nadaljevanju namenili nekaj več pozornosti. Bilo bi kajpak v naprotju s samim projektom *Javnosti*, če bi ob tem hoteli kaj več kot razgrniti vprašanja, ki so (bila) najbolj pogosto obravnavana v analizah javnosti, in pritegniti nanje pozornost piscev in bralcev *Javnosti*.

Javnost kot socialna kategorija (publika)

Sociološko (ali socialnopsihološko) pojmovanje javnosti, ki ga je uveljavila čičaška šola v začetku 20. stoletja, javnosti dejansko ne obravnava z vidika razlike med javno in zasebno sfero in njunih zgodovinskih predpostavk, ampak le kot ohlapno organizirano kolektiviteto ali skupino, ki nastaja v racionalni razpravi – in ki jo je nedvomno kot specifično skupino težko natančno operacionalizirati in identificirati. Klasično ali razsvetljenško razumevanje javnosti kot specifičnega družbenega akterja je temeljilo na njenem omejevanju na izobraženo elito – "publiko" naslovnikov, konsumentov in kritikov umetnosti, ki je nastajala v mestih z razvojem kapitalizma in meščanskega razreda, ne da bi s tem poudarjalo tudi njen ekskluziven značaj. Kot ugotavlja Habermas (1969, 43), mesta niso postala središče meščanske družbe le v **ekonomskem** smislu, ampak tudi v **kulturnopolitičnem** z udejanjem (literarne) javnosti v angleških kavarnah, francoskih salonih, nemških (in kasneje tudi slovenskih) omizjih ("Tischgesellschaften"). V teh elitnih družbah je v razpravah o literaturi in umetnosti in kasneje, ko se je bližal čas revolucij, tudi (ali predvsem) o politiki avtoriteta argumentov zamenjala argument avtoritete. Z omejevanjem in končno z odpravo cenzure so v njih imeli vse večji pomen časopisi, ki so se ukvarjali z umetniško, kulturno in politično kritiko in so postali sestavni del razprav, ne le predmet ali povzemalec razprav prostorsko razpršenih in nepovezanih publik. Razprave v javnosti, ki naj bi temeljile na razumu in enakopravnosti razpravljalcev, so bile javne vsaj v dveh pomenih:

– v pomenu prizadevanja za oblikovanje skupne volje in/ali skupnega dobrega (in torej ne le spopadanja individualnih interesov) ter

– v pomenu odprtosti oz. dostopnosti razprave (sodelovanje v razpravi ni omejeno s socialnim ali ekonomskim statusom, čeprav je aktivno sodelovanje – zaradi kriterija racionalnosti razpravljanja – dejansko ni omogočeno ženskam in drugim deprivilegiranim družbenim skupinam zaradi neugodnih kulturnih in političnih okoliščin, šele z uveljavitvijo temeljnih človekovih političnih, ekonomskih in socialnih pravic ter z nastankom države blaginje je ta omejitev postala manj pomembna, a so se pojavile nove).

V iskanju "temeljnih socioloških enot" je Robert E. Park v svoji doktorski disertaciji leta 1904 definirjal javnost (the public) kot posebno **vrsto skupine**; v nasprotju z množico (the crowd) je "vedenje javnosti, ki se izraža v javnem mnenju, rezultat diskusije med posamezniki, ki zavzemajo nasprotna stališča. Ta razprava temelji na prezentaciji dejstev" (Park 1904/1972, 57). Za javnost je značilno, da se individualne pobude in interesi porajajo iz nedefinirane osnove skupne zavesti in se razvijajo v značilni recipročni interakciji med njenimi pripadniki, torej v nekakšnem racionalnem diskurzu – v nasprotju s prisotno množico (the crowd), v kateri recipročna interakcija ustvarja nadzor nad vsemi člani skupine, omejuje individualne pobude in interese ter vodi v izgubo individualne avtonomije. Za javnost je temeljnega pomena proces recipročnosti med interesi oz. interesnimi "strankami" v javnosti, ki ohranja razlike med njimi in v katerem ena stran vedno predpostavlja drugo (nasprotno), saj nobena stran(ka) ne bi bila tisto, kar je, brez obstoja druge. Ta proces prilagajanja skozi razlikovanje se morda najbolj razvidno izraža v političnem življenju (na primer interakcija med političnimi strankami v parlamentu) ter v ekonomiji (med prodajalcem in kupcem na trgu). Po drugi strani pa je javnosti skupno s prisotno množico, da v obeh potekajo procesi socialne adaptacije ("posnemanja") in spreminjanja; ne javnost ne množica nista formalno organizirani skupini in nimata oblike norme (ni regulacije, kontrole in samozavedanja); obe predstavljata prehodni obliki transformacije družbenih skupin v nove skupine; "ni ju mogoče obravnavati kot splošne volje v zgodovinskem pomenu besede, ampak kot empirično preliminarno stopnjo k njej" (Park 1904/1972, 80).

Parkov učenec Herbert Blumer je javnost obravnaval kot elementarno skupino ljudi "(a) ki so soočeni z nekim problemom, (b) ki so razdeljeni glede na ideje, kako se lotiti problema, in (c) ki se vključijo v razpravo o problemu" (Blumer 1946, 189). Za njim je morda empirično najbolj uporabne kriterije za definiranje javnosti kot specifične kategorije postavil C. Wright Mills, ki je – podobno kot prej Park in za njim Blumer – javnost definirjal v nasprotju z **množico** (a mass), ki se razlikuje tako od javnosti kot od prisotne množice (the crowd): "V **javnosti**, kot razumemo ta izraz, 1. v bistvu toliko ljudi izraža mnenja, kot jih sprejema. 2. Javne komunikacije so organizirane tako, da je mogoče takoj in učinkovito odgovoriti na vsako mnenje, izraženo v javnosti. Mnenje, oblikovano s tako diskusijo, 3. se zlahka spremeni v učinkovito akcijo, celo proti – če je potrebno – vladajočemu sistemu oblasti. In 4. institucije oblasti ne prodirajo v javnost, ki je torej bolj ali manj avtonomna v svojem delovanju" (Mills 1956, 303). Toda Mills je do koncepcije javnosti, kot jo ponuja klasična demokracija, skeptičen in jo primerja s "podobami iz bajke" – podobno kot kasneje Habermas ugotavlja, da je prišlo do regresije v razvoju javne sfere, do "refeudalizacije" javnosti. Ne nazadnje se določena "kritična distanca" do klasičnega pojma javnost kaže tudi v pluralizaciji pojma: predmet obravnave ni več javnost (**the public**), ampak "množica (posebnih) javnosti" ("publics" oz. "a public"), medtem ko je splošna javnost postala – paradoksalno – publicistični sinonim za populacijo, nekakšno vsoto ali statistično povprečje, ki pomeni dejansko nasprotje javnosti.

Habermasove ideje o nastajanju in o razpadu meščanske javnosti, še zlasti o "refeudalizaciji" javnosti sistematično kritizira John Thompson. Zlasti poudarja, da je

"razvoj množičnega komuniciranja ustvaril nove možnosti za produkcijo in distribucijo podob in sporočil, možnosti, ki obstajajo v razsežnostih in jih je mogoče izrabljati na načine, ki onemogočajo kakršnokoli resno primerjavo s teatralnimi praksami fevdalnih dvorov" (Thompson 1990, 115). Te možnosti so kajpak predvsem povezane z razvojem informacijskih in telekomunikacijskih tehnologij ter z vse večjo količino informacij na informacijskih trgih, čeprav se morda Thompson močno približuje pasti izenačevanja informacijske družbe z informirano družbo. Skratka, za Thompsona komercializacija medijev in "uporaba kvazikomercialnih tehnik za prezentacijo političnih vsebin," ki naj bi po Habermasu (1962), Sennettu (1978) ali Millsu pomenili zaton javnosti, "povečuje vidljivost političnih voditeljev in omejuje njihovo možnost nadzorovanja pogojev sprejemanja sporočil ter načinov, kako prejemniki interpretirajo sporočila". Občinstev v množičnem komuniciranju ne gre enostavno zvesti na realizacijo konsumpcijske funkcije v analogiji z blagovnimi konsumenti.

V sodobnosti javnost (lahko) pomeni v različnih (raziskovalnih) okoliščinah bistveno različne skupine ali kolektivitete. Ob "splošni javnosti", ki se empirično ohlapno izenačuje s populacijo državljanov, ker ta edina omogoča empirično raziskovanje javnosti z uporabo naključnega vzorca, kot je dokazoval Allport (1937) ob prvih začetkih empiričnega raziskovanja "javnega mnenja" v uvodniku prve številke *The Public Opinion Quarterly* (pri vseh drugih "javnostih" na ravni posameznika nikoli ni povsem nedvoumno, kateri posamezniki so "znotraj" in kateri "zunaj"), obstajajo "volilna javnost" (z empiričnim pomenom volilnega telesa ali dejanskih volivcev), "pozorna javnost" (ki jo odlikuje interes za politiko in katere člani se vsaj občasno vključujejo v razpravljanje o političnih zadevah), "aktivna javnost" (ki predstavlja elito pozorne javnosti) ter "področne" ali "posebne javnosti", ki se že po velikosti (število "članov") med seboj močno razlikujejo. Iskanje "posebnih" javnosti, ki bi bile empirično obvladljive, se nevarno približuje retoričnim spekulacijam in zdravorazumskim pojmom javnosti – od "svetovne" ali "mednarodne" do "domače" ali "lokalne", od "politične" do "kulturne", od "strokovne" do "laične", kar pač lahko pripelje do zaključka, kot ga najdemo na primer pri Luhmannu ali Bourdieuju, saj z "nastajanjem" neskončnega števila različnih javnosti postaja pomen pojma javnost takorekoč vseobsegajoč.

Javno v pomenu specifičnega značaja. Javno in zasebno

Odnos med javnim in zasebnim ter razmejitev med njima se je zgodovinsko spreminjala, in prav nobenega dvoma ni, da je največ sprememb povzročil razvoj množičnih medijev. Z množičnimi mediji je postalo človekovo zasebno življenje v veliki meri javno (dostopno občinstvom), hkrati pa je mogoče javne zadeve spremljati povsem zunaj javne sfere, npr. doma prek televizijskega zaslona. Med mnogimi različnimi pomeni javnega, ki so se izoblikovali od renesanse naprej, naj opozorimo predvsem na tri, ki jih je mogoče predstaviti z znamenito in težko natančno prevedljivo Lincolново izjavo med ameriško državljansko vojno, da "government of the people, by the people, for the people shall not perish from the earth" (Roach 1993, 176; poudarki so dodani).

Prvi dve pomenski razsežnosti pojma javnost sta povezani z dihotomijo "javno – zasebno". V Franciji je bil prvotni pomen javnega določen z nasprotjem posebnemu ali individualnemu, ni pa še obsegal nasprotja zasebnemu. Kot ugotavlja Ozoufova (v nasprotju npr. z Gouldnerjem 1976, 101), se je ta pomen (javno kot nasprotje zasebnega) v francoščini uveljavil šele sredi 19. stoletja (Ozouf 1988, 2). Obe pomenski razsežnosti sta povezani z razvojem sodobnih družb, za katere sta značilni blagovna produkcija in predstavniška demokracija:

